

tól kezdve foglaltattak el, részint a jezsuiták, részint a pannonhalmi benczések által. (Ekkor, valamint 1708-ban *Szeli Sámuel* a pázmáncsi lelkész.) Ez természetesen nem zárja ki annak lehetőségét, hogy 1700-ban hasonló sors ne érte volna ugyanazon egyházakat; de ha figyelembe vesszük, hogy ez igen részletes feljegyzés egyetlen szóval sem említi, hogy ez üldözés rövid 11 év óta már a második: aligha tévedünk azon véleményünkben, hogy ama templomfoglalások idejét, melyekről a fentebb érintett költemény emlékezik, a gályarabságot közvetlenül követő időszakban, az úgynevezett «gyászévtizedben», vagyis Kocsi Csörgő Bálint pázmáncsi lelképásztorsága előtt kell keresnünk.

RÉVÉSZ KÁLMÁN.

EGY LANTOST ÁBRÁZOLÓ KÉP 1630-BÓL.

Az Archæologiai Értesítő februári számában Miskovszky Victor a fricsi (Sárosm.) várkastély sgrafittóiról, vagyis vakolatból faragott díszítményeiről értekezik. A kastélyt Berthóty Bálint 1630-ban építtette Sorger Mihály építész tervei szerint. Faldíszítményeit Axmann Márton készítette ugyanakkor. A keleti sarktorony keleti oldalán németes nevű mesterünk a hat fülkére osztott mezőben hat magyar alakot szerepeltet. Az egyik baljával kardját emeli, jobbában pedig lantot tart, miből azt kell következtetnünk, hogy a kép olyan énekmondót akar ábrázolni, a ki egyszersmind hadi ember is volt. Miskovszky merész következtetései szerint ábrázolhatja Tinódi Sebestyént is, ki a XVI. század derekán Kassán lakott, tehát a szomszédos Sárosban szintén ismert egyén lehetett. Mivel az érdekes alak főnemesekkel és királyokkal egy sorban áll, a közlő szabad következtetéseit tovább szöve, Balassa Bálintra is gondolhatnánk. Ámde a keleti torony déli oldalán Attila, Hunyadi János, László és Mátyás XVII. századi öltözetben szerepelnek, folytatásul pedig görög bölcsek, hadvezérek, római imperatorok, továbbá Justitia, Temperantia, Fortitudo, Fides stb. allegorikus alakjai következnek: világosan látjuk tehát, hogy Axmann mester csak képzelem után dolgozott s

még a magyar történelem régi ismert alakjaiban sem tudott XVII. századi típusoknál egyebet nyújtani. Ugyanezt mondhatjuk főnemeseire és a lantosra is. Ezzel a kép jelentősége semmit sem veszít, mert eddig ez a második magyar képzőművészeti adalék, melyben régi ének-mondó szerepel. Az elsőt Barna Ferdinánd egy lőcsei kalendáriomban találta meg. (L. A finn költészetről tekintettel a magyar ősköltészetre. Akad. Ért. III. k. VI. sz. 119. l.)

—ÉN.

AZ ELSŐ GEOGRAPHIA MAGYAR NYELVEN.

Első, nem ugyan megjelenése (1757), hanem írása idejére (1741). Szerzője *Vetsei Pap István*, a nagy tudományú Vetsei Istvánnak, a Bochartus-féle Hierozoicon ügyes átdolgozójának, hasonnevű fia.

Mathematikai földrajzot a magyarországi középiskolákon (a philosophiai tanfolyamban) már a XVII. században is tanítottak. A jezsuiták Ratio Studiorum-ja megszabta, hogy a physikusok, miután Euklidesben jártasságra szert tettek, a mathesis folytatása mellett, *valamit* a geographiából vagy a sphaerákról is tanuljanak. Rákóczi Zsigmond pedig, mindjárt Comenius megérkezése (1650) után, nagy költséggel meghozatta Amsterdamból, a sárospataki iskola számára a földrajz reformatorának, Mercatornak Atlasát.*

Ez a valamicske földrajz tisztán matematikai földrajz volt. Physikai és politikai földrajzot, saját állítása szerint, ifj. Csécsi János sárospataki tanár tanított először az országban, és pedig első ízben 1713-ban, természetesen csak rendkívüli tárgyképen. Az esti órákban múzeumába hívta tanítványait és ott latinul lediktálta nekik az egész föld (totius orbis) leírását.**

* Molnár Aladár, A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. Budapest 1881. A 166. és 410. ll.

** In emolumentum ac commodum suorum discipulorum in Ill. Reformatorem Collegio S. N. Patakino privatim in suo proprio Musæo, a die 6. Martii Anni 1732 ad diem usque 10. Julii anni ejusdem, horis extraordinariis vespertinis dictavit ad calamum Cel. Clar. ac Doctissimus Dominus Johannes Tsésti, Johannis Fil. seu II-dus Professor ejusdem Coll. (Sárospataki könyvtárban).

Ez időben járt a sárospataki főiskolába az ifjabb Vetsei Pap István. Tanulmányait végezve, ref. predikátor lett; később azonban katholizált s a pécsi püspök és káptalan kegyeibe ajánlotta magát. Tudományát s használhatóságát bizonyítandó, benyújtotta kéziratban egy nagy munkáját, mely «Magyar Geografia» címet viselt. Új patronusainak szerette volna dedikálni; a kéziratnak akkoriban (1741.) nem akadt kiadója, de többen lemásolták s egy ilyen példány elkerült Patakra is, az akkor már nyugalomban élő Csécsi kezébe.

Csécsi megbotránkozással tapasztalta, hogy a Vetsei Magyar Geografiája semmi egyéb, mint az ő latin diktandóinak magyarrá fordítása s itt-ott belekontárkodó kibővítése. Haragjában, hogy róla nincs is benne említés, kemény szavakkal ráírta a kéziratra a tényállást.* E példány a pataki könyvtárból elkallódott ugyan, de emlékét megmentette Szombathi János, a Biographia Professorum című kéziratában.

A Vetsei-féle kézirat, miután *Zanathi József* «számtalan hibáiból megjobbította» és *Z. J.* betűkkel megjelölve, itt-ott egy-két történelmi adattal megbővítette, 16 évvel később, 1757-ben» nyomtatásban is napvilágot látott. Hosszú lélegzetű címe így hangzik:

Vetsei P. István Magyar Geografiája. Az-Az: Ez egész világ négy reszeinek, úgymint: Európának, Asiának, Afrikának és Amerikának, 's benne lévő sokféle országok nemzetségei; azoknak eredetek, természetek, 's nevezetesebb szokásainak, vallásainak, imperatorinak, királyinak, 's több egyéb elmét vidámitó hasznos dolgainak

* «Libri huius manuscripti (össze volt kötve a Bartha Boldizsár szintén kéziratban levő krónikájával) partis anterioris, idest geographiæ, ego sum auctor, quam cum prima vice, in hac schola Patakina (antea vero bis in Belgio in Academia Franequerana omnibus hungaris et transylvanis academicis 1711. et 1712.) docerem 1713 (ante quod tempus nemo in Hungaria geographiam docuit) ex aliquo studioso meo, infelici alias raptore, infelicus rapuit aut potius furatus est, tunc Debreczini, antea vero hic Patakini studiosus Stephanus Vetsei, viri docti, qui Bocharti Hierozoicon contraxit et edidit Franequeræ 1692. filius sat degener, ex studioso quidem scholæ rector, postea pastor et quidem academicus, demum vero, occisa a se uxore, turpis apostata, qui rapta illa a me, hungarice versit, sed male et valde interpolata, qui tamen jam Pontificius famelicus, missa tamen Hungaria tota ex multis nugis, hallucinationibus imo et mendaciis commaculata edidit ex novis suis patronis dedicavit, me penitus inconsulto, qui non tantum errores correxissem sed et lacunas complevissem ac opus longe accuratius ac perfectius reddidissem. Quod ita attestari et hic ut ad posteritatem transeat, describere volui.» (Szinyei Gerzson s.-pataki könyvtárnok úr szives közlése.)

rendes és rövid le-írása. Melly a' külső dolgok' olvasásában gyönyörködő Magyarok' kedvéért még 1741-ben Pétsen irattatott volt. Most pedig számtalan hibáiból meg-jobbíttatván meg-bővítettett; sőt Zanathi Josef ur T. N. Szathmár Vármegye perceptora, 's ezen M. Grófi Typographia egyik delegált Censora jegyzésivel meg-ékesítette kibotsáttatott Nagy Károlyban. — A' M. N. Karolyi Gróf, Karolyi Ferentz ur ő Excell: Priv: Typographiájában. Sz. N. Pap István, és Biró Mihály Typogr. által. 1757. Esztendőben. 8 r. 435 l. Végül Mutató Tábla 2 számozatlan l.

Vajjon volt-e és mennyiben volt alapja azon súlyos vád-nak, melylyel Csécsi Vetseit illette? Toldynak van tudomása Csécsi reclamatiojáról; de ítéletet nem mer mondani, csak annyit jegyez meg Irodalom-Történetében: «Csécsi e művet magának tulajdonítja, Vetseit plágiummal vádolva».

Addig nem is lehet a kérdésben végérvényes ítéletet mondani, a míg Vetsei munkáját a Csécsi diktandóival össze nem hasonlítjuk. De maradt-e ebből példány reánk? Igenis, maradt.

A sárospataki ref. kollégium könyvtára Polgárdi Vajda András pataki diák, később miszlai oskolamester és notárius kezeirésében örzi Csécsi János geographiáját, ily cízzel: «Geographia, concinnata studio Johannis Tseetsi Joh. fil. Coll. Ref. S. Patakini Professoris et dictata Auditoribus ad calamum Anno 1732.»

Kérésre Szinyei Gerzson úr, a s.-pataki akadémia tanára és könyvtárnoka, nemcsak e kézirat meglétéről értesített, hanem szives is volt azt hosszabb időn át rendelkezésemre bocsátani, hogy így a szándéklott összehasonlítást alaposan elvégezhessem.

Az összehasonlítás Vetsei munkájára nagyon balul üt ki. Az egésznek beosztása, programmja pontról-pontra megegyez a Csécsi előadásaival, s e tekintetben nincs is egyéb különbség köztök, mint az, hogy Vetsei egy 12 lapra terjedő Bevezetéssel (Általmenetel a Geographiára) kezd, a mi Csécsinél nincs meg, és az, hogy Vetsei Magyarország leírását, Csécsi előadásainak ránk nézve legérdekesebb részét, noha két helyen is (170. és 257. ll.) igéri, «bizonyos okoktól indítatván», teljesen mellőzi. Maga a szöveg, kivéve a Z. Ź. bővítéseit, több mint $\frac{9}{10}$ részében Csécsi előadásainak szó szerinti fordítása s nem ritkán értetlen elferdítése. Ime egy-egy példa:

Irodalomtört. Közlem.

*Csécseinél Franciaország
jellemzése:*

«Terra hæc amœnissima plane est et temperatissima totius Europæ, non tam calida, quam Hispania et Italia, nec tam frigida quam Germania aut Anglia, et nulla in orbe Terra Hungariæ nostræ similior. Aëre gaudet bono, fluviis et fontibus irrigua, vino supra fidem abundans, quo præter se totam fere Europam alit; frumenti insuper fertilissima, fructuum omnium nec non pecorum, ex quorum lanis pannos et omnes manufacturas conficit; omnique mechanicorum subtilissimorum multitudinem abundat; salem ubique ex mari coquit: ita ut licet nullas habeat metalli fodinas, regnum tamen hoc supra omnia regna opibus abundat. — Incolæ forma elegantes, natura leves, agiles, faceti, jucundi, temperamenti partim ignei, partim sanguinei, generosi, ad studia Literarum aptissimi, sic et ad artes bellicas. Novitatis supra omnes homines studiosi, ita ut quicquid rari et novi in vestitu, victu, gestu occurat, hoc omne in Gallia nascitur etc.»

Ugyanaz Vetseinél:

«Ennek Földe, Európának minden földje felett legkiecsőbb és mértékletesebb, nem olly Meleg, mint Spanyol és Olasz Országok; nem-is olly hideg, mint Német Ország és Anglia, Magyar Országhoz hasonlóbb ennél sohol nintsen. Bír jó levegő-éggel, sok szép folyó-vizek és források nedvesítik, Borának bővsége majd épen hihetetlenesség; mellyel magán kívül majd egész Európát táplálja. Bő gabona termő, mindenféle gyümölcsökkel és barmokkal bővös; mellyeknek gyapjaiból külömb-külobbféle posztókat s egyebeket készít. Minden jeles és ritka Mesterség benne feltaláltatik; sőt elégedendőt főz a Tengerből, és noha Bányái nincsenek, még-is minden Országok felett bővölködik pénzzel, gazdagsággal. — A Frantziák ékes termétek, természet benne a magok alkalmaztatása, könnyű-testűek, furtsák, játékosok és jádзи-beszédűek, pirossak, a társalkodásban nemessek, Tudományra alkalmazatosok és a hadi praktikákra, újságnak találóji; mert valami új és ritka dolog találtatik az öltözetben, eledeleekben, és a magaviselésben, már az a Frantziák között nem újság, stb.»

Csécsei a diktandó-kézirat 16. lapján azt mondja, hogy a francziák «duella nullis poenis intermittunt» vagyis hogy a párbajozással, akárhogy büntetik őket, *föl nem hagynak*, a szerencsétlen plagiator ezt így fordítja (24. l.): «a viadalra való egyik a másiknak ki-hívását semmi büntetés alatt *meg nem szenvedik.*»

Nyelve sem különb, mint a tudománya; terjengős, ízléstelen s hozzá még nem is magyaros. «Ezen szakaszok tehát ötek» (5 l.), «tavai Abyssiniának hármak» (412. l.), a passivum szertelen használata s több efféle magyartalanság igen gyakori benne. Műszavai teljesen hasznavehetetlenek. *Aequator*: az eget két részre szakasztó linea; *zodiacus*: a 12 égi-jegyeknek lineája; *horizon*: a látásnak határozatjának lineája; *continens*: egyé lett nagy föld; *peninsula*: sziget mássa (már Comeniusban, sőt Calepinusban is félsziget); *fretum*: szoros tenger (már Káldinál tenger szorossa); *sinus maris*: öblös tenger (már Pápai-Páriznál tenger öbli) stb.

Ezek után irodalom-történetünk, azt hiszem, habozás nélkül kimondhatja Vetsei Magyar Geographiájára, a plagium vádjában, az elmarasztaló ítéletet.

SZILY KÁLMÁN.

EGY ÉRDEKES TANKÖNYV.

Fiatalabb nyelvtudósaink figyelmébe ajánlom feldolgozásra a könyvet, melynek címét alúl teljesen közlöm.* Nem ritkaság e munka; magam régtől használom a tanítás mellett s egyre ajánlgatom tanár-társaimnak; a budapesti antiquariusoknál mindig található is egy-egy példánya. Csakhogy mégis megesett rajta vagyis inkább tudósainkon az a szerencsétlenség, hogy az akadémiai nagy *Nyelvtörténeti Szótár* szerkesztésénél nem igen vették kellőképen hasznát. Pedig a mű ritkítja párját; egész szótár-irodalmunkban alig készült még szókönyv oly magagyűjtött apparatussal, mint ez. Szerzője, úgy látszik, nem is annyira a latin phraseologia felvilágosítására törekedett, hanem

* *Universæ Phraseologiae latinæ corpus, congestum a P. Francisco Wagner Societatis Jesu sacerdote, secundis curis a quopiam eiusdem Societatis Sallustiana, Cæsareana, Liviana, Corneliiana etc. Phraseologiis, demum apud nos linguis Hungaricâ et Slavicâ locupletatum. Editio Tyrnaviensis Prima. Cum Speciali Privilegio Sacræ Cæs. Regiæque Majest. et Permissu Superiorum Tyrnaviæ, Typis Academicis Societatis Jesu, Anno 1750.* Van még egy második kiadás is (1785), mely azonban az elsőnek csak egyszerű lenyomata. Wagner Phraseológiájának későbbi átdolgozásai már egészen eltérő, silány művek.